

Білошицький В.І.

Цивільно-військові відносини в умовах демократії: значення для України

Білошицький Володимир Іванович, здобувач

Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики та НАН України
м. Київ, Україна

Анотація. Досліджено роль громадянського суспільства у створенні збалансованої системи цивільно-військових відносин, деталізовано специфіку та напрямки впливу громадянського суспільства на інститут демократичного цивільного контролю, на воєнну організацію (сектор безпеки і оборони) держави.

Ключові слова: цивільно-військові відносини, громадянське суспільство, демократичний цивільний контроль, воєнна організація держави, сектор безпеки і оборони, ціннісний вплив

Громадянське суспільство та цивільно-військові відносини (ЦВВ) мають безпосередній причинно-наслідковий зв'язок, розгалужену систему взаємодії, періодично змінювану форму домінування «суспільства» над «відносинами» та навпаки. Це пояснюється усталеною присутністю силових інституцій у загальній конструкції політичних систем (держав), потужних впливах військовиків на реальну політику, що ними пропонується. Епізодичні пацифістські пропозиції та дозовані роззброювальні акції практично завжди заперечуються новими мілітаристськими приготуваннями, масштаби та спрямованість яких у сучасних умовах помітно прогресують. Посилюється роль представників силових структур у формуванні політичних курсів сучасних країн та корекції їх політичних режимів. Особливо помітною є роль «людей в погонах» у перехідних політичних системах, до яких належать РФ, Україна та ін. держави, що перебувають на етапі глибоких суспільних змін. Ці аргументи дозволяють надати цивільно-військовим відносинам статусу важливого чинника соціально-політичних перетворень, який попри ситуативні відмінності зберігає (посилює) власне державотворче значення.

Громадянське суспільство є родовим поняттям стосовно всієї палітри цивільно-військових відносин. Домінантний конструктивізм громадянського суспільства полягає в його здатності імплементувати в сукупність суспільних зв'язків ціннісні засади людської життєдіяльності (як індивідуальної, так і колективної). При цьому саме громадянське суспільство пропонує умовний ряд «вищих цінностей» людського буття, до яких належать безпека, державність, добробут, органічне відчуття національної ідентичності тощо. Цілком природно, що суспільство громадянського рівня розвитку ставить питання про необхідність системного захисту своїх ціннісних основ, що на рівні наукових узагальнень іменується «системою забезпечення національної безпеки».

ЦВВ у загальному плані можуть бути визначені як сукупність відносин, що виникають між військовими інституціями, з одного боку, та цивільним урядом, неурядовими інституціями, організаціями та громадянами – з іншого. У формуванні ЦВВ як системного соціально-політичного утворення важливе місце посідає громадянське суспільство, рівень розвитку якого є визначальним стосовно якості діалогу між військово-службовцями та цивільними громадянами. Про це докладніше.

Залежно від впливу військовослужбовців на політичний істеблішмент конкретної країни доцільно розрі-

зняти «цивільно-військові» та «військово-цивільні» відносини. Перші властиві країнам західної демократичної культури, другі – державам з помітними тоталітарними (авторитарними) традиціями, де військові еліта зберігає авторитет та володіє досконалими механізмами впливу не лише на зовнішні, а й внутрішньополітичні процеси. У постсоціалістичних країнах (у тому числі Україні) відбувається складний процес ствердження цивільно-військових відносин на демократичній основі. На противагу цьому, в сусідній Росії домінують військово-цивільні відносини, а термін «военно-гражданские отношения» (рос.) розглядається як єдиний спосіб вербального кодування загального ставлення Кремля до власного населення та інших країн. Дана понятійно-категоріальна різниця має принципове значення для проектування та практичної реалізації державних безпекових (оборонних) систем. Убезпечення країни на засадах активного розгортання цивільно-військового діалогу має на меті формування відкритого, плюралістично організованого суспільства, здатного ефективно маневрувати суспільними ресурсами в загрозованих ситуаціях. У протилежному випадку в загальній системі соціальних взаємин домінують «люди в погонах», що збіднює, спрощує соціальні комунікації, а загалу пропонується модель поведінки, орієнтована на підготовку до чергової військової акції (війни, конфлікту, військової допомоги тощо).

Способом практичної реалізації конструктивного потенціалу цивільно-військових відносин виступає інститут демократичного цивільного контролю над воєнною організацією держави, правоохоронними органами та ін. представниками силових структур. Враховуючи структурну розгалуженість останніх та їх намагання звузити можливості суспільного впливу на функціональні, кадрові, фінансові, логістичні, духовні та ін. характеристики життєдіяльності, державна влада наполягає на формуванні відповідного законодавства з питань контролю над воєнною організацією (сектором безпеки і оборони). Як правило, такий контроль складається з парламентського, президентського, урядового, судового, громадського та ін. різновидів. За рахунок цього вдається забезпечити прозорість військової сфери, мінімізувати «закриті зони» професійної діяльності військовиків, створити багаторівневу систему прямих і зворотніх комунікацій між людьми в погонах та цивільними співгромадянами, а також знизити суб'єктивний потенціал силових структур до рівня, що не загрожує політичній системі деструктивними впливами у вигляді протиправного захоплення влади (перевороту, путчі тощо).

Наукові, дидактичні, аналітичні та ін. матеріали, що стосуються сенсу, соціального значення, гуманістичного потенціалу та перспектив розвитку громадянського суспільства в демократичних країнах демонструють невинний змістовно-плюралістичний прогрес, що дозволяє доволі категорично стверджувати про неможливість побудови «завершеної», «досконалої», тим більше «єдиної» теорії даного суспільного феномену. Як наслідок, до громадянського суспільства «мінімально» відносять: а) сферу вільної, творчої життєдіяльності особистості, колективів і асоціацій, що функціонує за межами державного примусу; б) суспільство на певній стадії розвитку, де функціонують недержавні структури, які добровільно сформувалися в економічній, політичній, соціальній і культурній сферах життєдіяльності людини та спроможні впливати на дії влади; в) сукупність недержавних – економічних, політичних, соціальних, культурних та ін. стосунків [1, 160]. На противагу цьому, «максимальних» (розширених, деталізованих) тлумачень сутності громадянського суспільства нараховується доволі багато, жодне з яких не є істиною в останній інстанції.

У сучасній Україні наукові студії, предметом яких виступають різні прояви громадянського суспільства, демонструють невинне змістовне урізноманітнення. Зокрема, проблематику громадянського суспільства висвітлюють Боднар К.А., Бойчук М.А., Горбань О.В., Гурицька М.С., Давиденко В.В., Косілова І.О., Кравчук В.М., Новоскольцева Л.О., Сергєєв В.С., Товмаш Д.О., Чувардинський О.Г. та ін.

У вказаних вище роботах наголошується, що рівень розвитку громадянського суспільства відображає відносний результат історичного розвитку соціуму. Цей рівень відкриває перед особистістю можливість оволодіти всією гамою суспільних стосунків, що існують у даний момент та мають загальносуспільне схвалення. Крім того, досягнутий громадянським суспільством рівень формує способи задоволення людиною безпосередніх життєвих потреб та інтересів. Додамо: в тому числі тих, що можуть бути забезпечені виключно військовими засобами.

Узагальнення з приводу динаміки громадянського суспільства в країнах західної політичної культури виглядають наступним чином.

Метою розвитку суспільства даного типу є досягнення свободи – умов і способів існування людини як активного та повноправного члена співтовариства, «рівного серед рівних», здатного формулювати ціннісні орієнтири та задовольняти свої інтереси відповідно до норм і правил, що встановлені в суспільстві [2, 58].

Принципами громадянського суспільства є: економічна свобода, багатоманітність форм власності та ринкові відносини; безумовне визнання і захист природних прав людини і громадянина, що передбачає рівність усіх перед законом; відкритість та саморегуляція; розвиток демократії як політичного ідеалу і механізму життєдіяльності цієї системи; наявність (розбудова) правової держави, яка ґрунтується на ідеї верховенства права, принципах поділу і взаємодії гілок влади та невтручання держави у приватне життя [3, 58-59].

Результатом функціонування громадянського суспільства має стати, з одного боку, розвиток та ускладнення широкого спектру суспільних відносин і

зв'язків – економічних, соціальних, духовно-культурних, інформаційних, політико-правових (на межі з державою), з іншого, вдосконалення самої людини, її становлення у якості рівноправного і відповідального учасника соціального буття, розвиток творчого і професійного потенціалу особистості, що демонструє рівну готовність до виконання своїх обов'язків та поваги прав інших [4, 59]. Це співпадає з позицією Ж.-Ж. Руссо, який ще в 1755 р. в «Міркуванні про походження і підстави нерівності» сформулював критерії розвитку громадянського суспільства – рух до громадянськості, природності (розумності) і цивілізованості, що означає формування розвиненої особистості, досконалих громадянських стосунків та раціонально-цивілізованої влади.

Фахівці Національної академії державного управління при Президенті України здійснюють своєрідний компаративний аналіз громадянського суспільства та держави. На їх переконання, доцільно виділити наступні аспекти громадянсько-державної взаємодії: воно (громадянське суспільство) не включає державу, а розвивається самостійно; воно складається із суб'єктів – вільних і рівноправних громадян і об'єднань, що добровільно сформувалися й перебувають у відносинах конкуренції і солідарності; воно має певний пріоритет перед державою, проте зацікавлене в добробуті держави та сприяє її розвитку; воно чинить вплив на створення і функціонування державних органів у власних інтересах; воно має право вимагати від держави захисту життя, здоров'я, безпеки громадян, не допускаючи її втручання в їх приватні інтереси; воно формує право, що прописується державою в законах та інших нормативно-правових актах, гарантує і захищає її від порушень з боку будь-кого; воно розвивається і взаємодіє з державою в межах права, яке виступає як рівний і справедливий масштаб свободи і справедливості, а не як спосіб нав'язування державної волі [5, 634].

Російські автори в недалекому минулому також науково неупереджено узагальнювали, що громадянське суспільство – це вільний, плюралістичний ринковий соціум, де немає місця режиму особистісної влади, тоталітаризму, насильству над людьми, де цінують мораль і традиції, поважають закон, принципи справедливості та гуманізму й де центральне місце в соціально-політичній системі посідає громадянин, особистість [6, 335-336]. Останні гуманітарні студії росіян уникають надмірної деталізації проблематики громадянського суспільства у власній країні (попри те, що необхідність у цьому об'єктивно існує). Причиною такого становища є наявна політико-владна конструкція РФ, побудована на основі надмірної концентрації влади чинним главою Російської держави, який доволі своєрідно коментує цінності моралі, міжнародного права, гуманізму, прав і свобод людини тощо. Відбулося суттєве утиснення громадянського суспільства з боку офіційної держави, про що мало хто з російських науковців ризикує заявити публічно.

Крапку у російських підходах щодо розуміння впливу громадянського суспільства на військово-соціальні процеси поставила фраза радника Президента РФ С. Курґіяна під час його «інспекційного» візиту на територію так званої «Донецької народної республіки» (липень 2014 р.) та заслуховування звітів сепаратистсь-

ких лідерів (подається мовою оригіналу – В.Б.): «Какие еще системы тяжелого вооружения может предоставить вам российское гражданское общество?» Якщо громадянське суспільство сучасної Росії володіє запасами важкого озброєння, яке воно готове надати міжнародним терористам, – то перед нами повний абсурд сутності ЦВВ у їх кремлівській інтерпретації.

Більшість дослідників вважає, що таке громадянське суспільство аж ніяк не виступає антиподом держави або штучно ізольованою від державних впливів соціальною конструкцією. Будучи надзвичайно багатим за своїм змістом та базовими характеристиками, воно неминуче включає в себе соціально-політичні відносини та, як їхній обов'язковий елемент, політичні групи [7, 51-52].

Докладніше це можна пояснити наступним чином. Соціально-політична сфера громадянського суспільства як правило включає різноманітні організації й рухи, що є механізмами практичного втілення владно-орієнтованої активності громадян. До них належать мітинги, збори, демонстрації, страйки, пікети, маніфестації, а також органи громадського самоврядування, недержавні ЗМІ, механізми виборчого процесу, політична культура, політичне представництво тощо. Логічним доповненням до цього переліку з повним правом можуть вважатися суспільно-політичні рухи та політичні партії, які виростають з надр громадянського суспільства. Навіть активна взаємодія з державою (аж до входження у легітимні владні структури) не здатна заперечити громадянсько-суспільний контекст їх домінантної місії – забезпечити найбільш оптимальне поєднання соціуму та політичної влади.

Г. Щедрова більш детально розкриває нерозривний зв'язок між громадянським суспільством та державою у наступний спосіб: становлення громадянського суспільства відбувається у постійному контакті із становленням правової держави при безумовній вищості першого (суспільства) над другою (державою); для цивілізованого розвитку обох цих феноменів необхідно створювати надійні механізми їх взаємодії та взаємозбагачення; не лише держава, а й інститути власне громадянського суспільства можуть негативно впливати на інші його складові; формування громадянського суспільства є передумовою становлення політичної демократії, обмеження всеохоплюючої ролі держави [8, 120].

Наведені вище викладки цілком можуть розглядатися у якості містка, перекинутого від умовного «недержавного» середовища людської життєдіяльності до його «державно окресленого» ареалу, якому традиційно делеговані функції збройного захисту соціуму. Іншими словами, громадянське суспільство не може залишатися осторонь проблем військового будівництва. Суспільна увага, виразниками якої є широкі верстви активного населення, неминуче поширюється не лише на духовні процеси розвитку військової сфери (морально-етичні, патріотичні, інформаційно-комунікативні, етнонаціональні, конфесійні), а й на інституційні форми воєнного будівництва, основою яких є кількісно-якісні параметри воєнної організації держави або сектору безпеки і оборони.

Вказуючи на підвищене значення громадянського суспільства у забезпеченні безпеки особи, В. Мельник

пропонує наступний аргументний ряд. На його погляд, інституційний механізм реалізації безпеки особи в транзитивних суспільствах полягає у поєднанні ієрархічного етатистського принципу безпеки з мережевим, який забезпечує особі вбудованість у систему громадських та транснаціональних комунікацій. Останні визначаються взаємозалежністю та солідарністю окремих персоналій при реалізації безпеки, повністю не контролюються державою та можуть впливати на безпекові дії державних органів.

В. Мельником обгрунтовано тенденцію підвищення ролі інститутів та норм громадянського суспільства й міжнародних неурядових організацій та, відповідно, норм і принципів міжнародного права у забезпеченні безпеки особи в транзитивних суспільствах, яка корелюється з глобальними тенденціями делегування суверенітету держави на локальний та наднаціональний рівні [9, 5].

Характеризуючи діапазон впливів громадянського суспільства на сектор безпеки і оборони, доцільно виділити наступні з них.

Ціннісний вплив. Про ціннісну самодостатність громадянського суспільства вище вже йшлося. Громадянське суспільство у більшості випадків займає рекомендаційну позицію, пропонуючи державі доповнити політичні цінності, без яких нездатна функціонувати жодна політична система, цінностями національним. У кризових умовах розвитку політичного процесу громадянське суспільство цілком здатне зайняти спонукальну позицію, вимагаючи від політичної системи набути ціннісних ознак, підтримуваних більшістю населення. Як правило, насичення держави ціннісними якостями, що поділяються більшістю та слугують основою формування національних інтересів, відбувається за допомогою демократичних виборів.

У літературі пропонується наступне визначення терміну «національні цінності»: це переконання, моральні настанови, принципи, стандарти та більш специфічні норми, які впливають на процес вироблення політики на всіх рівнях (індивідуальному, груповому, інституційному та суспільному) через спрямування та стримування поведінки і дій учасників процесу творення політики, визначаючи їхнє сприйняття бажаного кінцевого стану (кінцевих цінностей) та прийнятних засобів (інструментальних цінностей) для його досягнення [10, 116].

Дещо складною є предметизація національних цінностей на основі, що є прийнятною для ключових соціальних груп на консенсусній основі. Наприклад, Г. Ситник, враховуючи світоглядні, культурологічні, історичні, соціально-економічні, географічні, демографічні особливості і традиції розвитку України, пропонує наступний перелік основних національних цінностей України: державний суверенітет; територіальна цілісність; демократичні основи розвитку; сім'я; рівноправність народів, які населяють Україну; самовідданість при захисті Батьківщини; соціальна справедливість; колективізм; миролюбність; толерантність; доброзичливість; матеріальне та духовне надбання народу України. Даний перелік цінностей, на наш погляд, не є вичерпним та може й надалі удосконалюватись у змістовному вимірі [11, 115].

В. Горбулін та А. Качинський альтернативно додають, що український народ має власну систему національних цінностей, які умовно діляться на три групи [12, 122]:

а) ціннісне ядро системи національної безпеки, яке можна охарактеризувати як домінуючу в суспільній свідомості духовну конструкцію, що може інтегрувати спільноту в одне ціле. До таких цінностей належать національна безпека, духовні надбання, добробут, система міжнародних зв'язків, патріотизм, соціальна справедливість тощо;

б) структурна група цінностей як область найбільш інтенсивного прояву ціннісних конфліктів між особистостями та соціальними групами. Йдеться про: державний суверенітет, права і свободи людини, конституційний лад, матеріальні надбання, приватну власність, природні ресурси та ін.;

в) група периферійних цінностей, які формуються й трансформуються в процесі суспільного розвитку, але часові інтервали існування яких не співпадають з масштабами соціально-економічних, політичних та ін. змін, як правило, виходячи за їх межі. Прикметною рисою таких цінностей є яскраво виражена інертність та підвищена стабільність за рахунок рис, успадкованих від попередніх культурних пластів. Йдеться про ідеологічні, політичні, регіональні, етнопатриотичні, конфесійні, вікові, фахові та ін. цінності, комбінація яких може бути довільною.

Додатково слід наголосити на необхідності ціннісного сприйняття інституту прозорості (транспарентності) як одному з вирішальних факторів успішного функціонування сектору безпеки і оборони. Коротка паралель з попередньою країною: в СРСР рівень таємності оборонної та ін. сфер був надмірним. Як наслідок, їх реформування, як і реформування політичної системи в цілому, виявились неможливими та призвели до розпаду Союзної держави.

Важливість прозорості в оборонній галузі слід оцінювати з огляду на наступне [13, 333]:

– прозорість є єдиним шляхом забезпечення аргументованого обговорення проблем сектору безпеки та, як результат, його громадської підтримки;

– прозорість є не самоціллю, а інструментом для досягнення стану безпеки й стабільності, доказом того, що сектор безпеки працює на громадян демократичної країни, що гроші платників податків ідуть саме на потреби безпеки;

– прозорість є найкращим інструментом у боротьбі з корупцією, порушеннями законності, для захисту інтересів країни та її громадян;

– прозорість виступає базою для створення належних ЦВВ та залишається ключовою вимогою партнерства і членства в НАТО і Євросоюзі.

– Інституційний вплив. Найбільш поширеними форматами взаємодії громадянського суспільства з легітимними органами влади, на наш погляд, можуть бути:

– парламент – уряд (міністерство оборони);

– парламент – неурядові організації, академічні кола, бізнес-структури, ЗМІ;

– уряд (міністерство оборони) – неурядові організації, академічні кола, бізнес-структури, ЗМІ;

– військовослужбовці – цивільні працівники міністерства оборони;

– всередині кола неурядових організацій, академічного і ділового секторів, ЗМІ з питань оборонного менеджменту;

– національна (державна) адміністрація – міжнародні організації;

– між складовими громадянського суспільства на регіональному базисі.

Функціональний вплив. На основі транспарентних відносин між усіма учасниками безпекової (оборонної) діяльності можливим стає виконання наступних завдань:

– чітке, нормативно фіксоване визначення сектору безпеки – завдання, структура, управління, відповідальність, ресурси;

– створення співтовариства військовослужбовців та цивільних службовців як товариства професіоналів;

– сприяння зростанню громадського розуміння сектору безпеки і оборони (задачі, виконавці, ресурси, результати);

– створення освітньої підсистеми з питань безпеки і оборони;

– забезпечення сектору безпеки і оборони сучасними інформаційними системами та базами даних;

– забезпечення участі громадськості в обговоренні питань, що стосуються сектору безпеки, на законодавчому і виконавчому рівнях, у тому числі через неурядові та бізнес-організації;

– просування практики прозорості на регіональному і міжнародному рівнях.

Вплив інноваційного цілепокладання. Як правило, в реальному політичному процесі одночасно діють кілька моделей вирішення оборонних завдань за участю людей в погонах та їх цивільних співгромадян. Роль громадянського суспільства при цьому є беззаперечною: воно генерує ідеї (іноді незвичні, нестандартні, такі, що виходять за межі усталених нормативно-правових приписів), вимагає прозорості, підзвітності та відповідальності, а також підтримує реформаторські дії уряду (у випадку їх наявності).

Діяльнісний вплив. Не менш важливою є участь громадянського суспільства в практичній реалізації заходів безпеки і оборони. Моніторинг та оцінка реального стану справ в оборонній сфері у вигляді дайджестів, оглядів, доповідей, мас-медійної продукції стають основними інструментами впливу громадськості на державні структури, змушуючи останніх так чи інакше реагувати на виявлені недоліки. Даний різновид контролю найбільш властивий науково-експертному загалу та бізнес-асоціаціям, які у такий спосіб здійснюють прямий внесок у сферу оборони.

Вплив з позицій кризового реагування. Ще більшої уваги громадянського суспільства вимагає процес втілення оборонної політики під час надзвичайних ситуацій будь-якого походження (природного, техногенного, соціально-політичного), зокрема в умовах військових дій. Нагальними стають додаткові ресурси, а також різномасштабні мобілізаційні заходи. Ресурсне забезпечення та ефективна мобілізація цивільного потенціалу вирішальним чином залежать від розуміння, підтримки та готовності брати участь у необхідних заходах діючих суб'єктів громадянського

суспільства – від пересічних громадян до ініціативно створених недержавних збройних формувань.

Таким чином, конституційно визначене будівництво оборонних інститутів, здійснюване державою, має супроводжуватись одночасним розвитком громадянського суспільства. Баланс між ними є передумовою формування сектору безпеки і оборони, мінімально залежного від поточної політичної кон'юнктури. Навіть більше: система забезпечення національної безпеки (включно з оборонним відомством) не можуть стати справді ефективним без участі громадськості у

процесі їх розвитку. Тільки через залучення інститутів та ресурсів громадянського суспільства можливим стає реалізація надважливого соціально-політичного проекту, на яке спроможні далеко не всі політичні системи – створення стійкої системи національної безпеки, яка відповідає вимогам глобалізованого світу (доволі часто агресивно налаштованого) та є орієнтованою на перспективу кількох наступних поколінь. Що означає створення перспективного потенціалу державності, а не його ретроспективного антиподу.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Громадянське суспільство / Політична енциклопедія. К.: Парламентське видавництво, 2011.
Civil society / Political Encyclopedia. K.: Parliamentary publications, 2011.
2. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: Монографія. За ред. М.П. Требіна. – Х.: Право, 2013. – 536 с.
Civil society: political, social and legal problems of development: Monograph. Edited by M. Trebyn. – Kh.: Law, 2013. – 536 p.
3. Там же.
Ibid.
4. Там же.
Ibid.
5. Суспільство громадянське / Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011. – Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В.М. Князев (співголова), І.В. Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – 748 с.
Civil society Encyclopedia of civil governance in 8 vol. National Academy of Public Administration under the President of Ukraine; Scientific editorial board: U.V. Kovbasyuk (chairman) and others. – K. PAPU, 2011. – V.1: Theory of Public Administration / Scientific additional board: V.M. Knyazev (Co-chair), I.V. Rozputenko (Co-chair) and others – 2011. – 748 p.
6. Матузов Н.И. Гражданское общество / Н.И. Матузов // Политология для юристов / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1999.
N.I. Matuzov Civil society / N.I. Matuzov // Politics for lawyers / Edited by N.I. Matuzov, A.V. Malko. – M.: Lawyer, 1999.
7. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: Монографія. За ред. М.Требіна. – Х.: Право, 2013. – 536 с.
Civil society: political, social and legal problems of development: Monograph. Edited by M. Trebin. – Kh.: Law, 2013-536 p.
8. Політологічний енциклопедичний словник. За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К.: Генеза, 2004.
Political Encyclopedic Dictionary. Edited by U.S. Shemshuchenko, V.D. Babkin, V.P. Horbenko. – K.: Geneze, 2004.
9. Мельник В.І. Безпека особи в транзитних суспільствах: політико-інституційний вимір. Автореферат дис. ... к. політ. н. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2011.
Melnik V.I. Security of persons in transitional societies: political and institutional choice. Abstract of dissertation. Polit. Scien. – Lviv. Lviv National Franko University, 2011.
10. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України. – К.: Інтертехнологія, 2008.
Gorbulyn V.P., Kachinsky A.B. Principles of national security of Ukraine. – K.: Intertechnology, 2008.
11. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): Підручник. – К.: Національна академія державного управління при Президентові України, 2012. – 544 с.
Sytnyk G.P. Public administration in national security (conceptual-organizational and legal principles): Textbook. – K.: National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 2012. – 544p.
12. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України. – К.: Інтертехнологія, 2008.
Gorbulyn V.P., Kachynskiy A.B. Principles of the national security of Ukraine. – K.: Intertechnology, 2008.
13. Шаламанов В. Взаємодія і співпраця оборонного управління і громадянського суспільства / ван Гікелен В., Флурі Ф. Розбудова безпеки і оборони: Збірка матеріалів щодо Плану партнерських дій із створення інститутів оборони й безпеки. – Київ, Женева, 2006.
Shalamanov V. Interaction and cooperation of defense management and public society / Hikelen V., Flury F. Building of security and defense: Collection of materials on Partnership Action Plan with the creation of institutions of defense and security. – Kyiv, Geneva, 2006.

Biloshytsky V.I. Civil-military relations in a democratic society: implications for Ukraine

In this article we describe the role civil society plays in creation of a balanced civil-military relation system. We also give a detailed overview of the specifics and ways of influencing civilian democratic control institutions, military organization of the state in fields of defense and security by civil society.

Keywords: *civil-military relations, civil society, democratic civilian control, military organization of the state, defense and security field, value impact*

Белошицкий В.И. Военно-гражданские отношения в условиях демократии: значение для Украины

Аннотация. Исследована роль гражданского общества в создании сбалансированной системы военно-гражданских отношений. Также описаны специфика и направления влияния гражданского общества на институт демократического гражданского контроля, на военную организацию страны в секторе безопасности и обороны.

Ключевые слова: *военно-гражданские отношения; гражданское общество, демократический гражданский контроль, военная организация страны, сектор безопасности и обороны, ценностное влияние*